

Zdenka Pašuthová
Rudolf Hudec

I.
MARŠKA

Slovenské národné divadlo II.

II.
**DENNÍK
KARLA
BALÁKA**

Edícia
Slovenské divadlo

Úvod

Osudy zájazdového súboru Slovenského národného divadla (ďalej len SND), zväčša označovaného ako Marška (1921 – 1922), boli do veľkej miery neznáme, a to aj napriek tomu, že jeho členmi boli významné osobnosti slovenského divadla ako Janko Borodáč, Oľga Országhová či Andrej Bagar. Absencia pramenného materiálu spôsobovala, že divadelní historici sa na túto tému vyjadrovali opatrne. Doposiaľ publikované štúdie a odborné práce boli postavené najmä na torzách archívneho materiálu, ktorého výpovedná hodnota neumožňovala dôkladne zrekonštruovať osudy Maršky.

Viac svetla do problematiky vnáša donedávna neznámy *Denník Karla Baláka* (ďalej len *Denník*), uložený v Archíve Divadelného ústavu Bratislava, na ktorého hodnotu upozornil teatroológ a divadelný historik Ján Jaborník. Tento prameň obohacuje pohľad na činnosť súboru, upresňuje fakty a prináša odpovede na mnohé nezodpovedané otázky.

Nadobudnuté poznatky zverejňujeme v prvej časti publikácie s názvom *MARŠKA (Slovenské národné divadlo II.)*, ktorá ponúka pohľad na dobový kontext vzniku súboru, jeho funkciu, repertoár, poetiku, ale i finančné a organizačné otázky. Prvú časť dopĺňajú faktografické súpisy – profily členov súboru s dobovými fotografiami, prehľad miest, v ktorých Marška pôsobila, a súpis premiér s čo najpresnejšie zrekonštruovanými údajmi o tvorcoch a obsadení. Informácie sa opierajú o nateraz získané pramenné materiály (predovšetkým o inscenačné texty, *Denník* a korešpondenciu Karla Baláka, dobové články a ohlasy v tlači, divadelné cedule, doteraz publikované vedecké štúdie o Marške a ďalšie materiály).

Keďže Balákov *Denník* môžeme zaradiť medzi historické pramene najvyššej hodnoty, rozhodli sme sa celý jeho text sprístupniť verejnosti ako druhú časť publikácie. Jeho autorom bol jeden z českých členov Maršky – Karel Balák (1898 – 1962), spolužiak Janka Borodáča z pražského konzervatória a jeho dôverný priateľ. Okrem poznámkového aparátu *Denník* doplníme biografiou autora a slovenským prekladom textu, ktorý posluží najmä záujemcom zo zahraničia študujúcim, respektíve žijúcim na Slovensku.

Pri príprave a redakčnej úprave jednotlivých častí publikácie sme sa usilovali o rešpektovanie jazykových noriem, ale aj o zachovanie autenticity. Toto úsilie v niektorých kapitolách viedlo k preferovaniu českých, respektíve československých tvarov mien a názvov na úkor slovenských (najmä v súpisoch postáv a premiér) či k používaniu dnes už nespisovných slov (napr. ceduľa – spisovne reklamný leták, breptanie – spisovne brptanie a pod.). Zvolený prístup v odôvodnených prípadoch bližšie objasňujeme redakčnou poznámkou v príslušnej kapitole. Špecifiká jednotlivých kapitol rešpektujeme aj pri používaní kurzívy (napríklad v časti *Osobnosti Maršky* vyznačujeme kurzívou názvy divadiel). V spomenutej kapitole podľa možnosti zachováваме dobové názvy divadiel, ich zmeny, prípadne zmeny sídla divadla (napríklad pražské divadlo Uranie / Lidové divadlo Uranie či Pištěkova divadelní společnost / Operní, operetní a činoherní společnost Jana Pištěka v Brne / Pištěkovo lidové divadlo na Vinohradoch). V ojedinelých prípadoch sa publikácia opiera aj o nateraz bližšie neidentifikovateľné pramene a zdroje, pri ktorých chýbajú presnejšie bibliografické údaje.

Veríme, že predkladaná publikácia sa stane nielen pramenným materiálom pre ďalšie historické práce, učebným textom, ale najmä publikáciou, ktorá si získa srdcia čitateľov nadchnutých pre divadlo a divadelnú kultúru na Slovensku.

Autori

Zrod „slovenského národného“ divadla

V mnohonárodnostnej Európe 18. a 19. storočia, s presahmi do 20. storočia, sa národné divadlo chápalo aj ako politický manifest národnej identity. Jeho založenie bolo zvyčajne jedným z krokov, ktoré postupne viedli k uznaniu národnej a v mnohých prípadoch aj politickej samostatnosti.³ Vývin kultúry predznamenal vývin politiky. Situácia pri vzniku SND bola v tomto ohľade celkom špecifická. Založenie SND (1920) nebolo časovo vzdialenou predzvestou, ale veľmi rýchlym dôsledkom nadobudnutej štátnosti (1918). Politika „predbehla“ kultúru a tento fakt sa na vývine našej národnej scény odzrkadľoval veľmi výrazne najmä v prvých desaťročiach jej existencie.

Za hlavné mesto Slovenska, a tým aj sídlo SND, určili vtedajší vládnci činitelia Bratislavu. Výber mesta sledoval viac štátne záujmy⁴ ako prirodzenú kultúrnu mapu, podľa ktorej by sa hlavným mestom stalo nepochybne niektoré z centier stredného Slovenska.⁵ Už v období národného obrodovania sa prvý pokus o založenie slovenského národného divadla odohral v Liptovskom Svätom Mikuláši a v druhej polovici 19. storočia dominantnú úlohu v oblasti kultúry prevzal Turčiansky Svätý Martin. Tu sídlila prvá celonárodná kultúrna inštitúcia (Matica slovenská, 1863), pôsobil tu najvýznamnejší slovenský ochotnícky súbor (Slovenský spevokol, 1872) a v neposlednom rade tu bol založený Národný dom (1889). Turčiansky Svätý Martin a prilahlá oblasť Turca si túto pozíciu udržali aj po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky.

Práve v Turčianskom Svätom Martine, počas slávností oživenia činnosti Matice slovenskej v auguste 1919, vznikla myšlienka založiť Družstvo SND ako účastinársku spoločnosť. Prvé a ustanovujúce Valné zhromaždenie sa konalo 8. novembra 1919. O necelé štyri mesiace, 1. marca 1920, sa v Bratislave odohrala prvá premiéra, ktorou SND otvorilo prvú sezónu (Smetanova *Hubička*). Podmienky na vznik národnej reprezentačnej scény v Bratislave však neboli žižlivé. Mesto disponovalo jedinou divadelnou budovou, ktorú pravidelne prenajímalo nemeckým a maďarským divadelným spoločnostiam.⁶ V Bratislave nemala slovenská a ani česká kultúra vybudované dostatočné zázemie, či už išlo o oblasť tvorby, obecnstva alebo fundovanej kritiky. Napokon, aj to bol jeden z dôvodov, prečo vláde záležalo na politickom i kultúrnom „obsadení“ tohto veľkomesta. SND v daných podmienkach nemohlo nadviazať na prirodzenú kultúrnu tradíciu, ale muselo s ňou – in medias res – súperiť.

3 Porov. *National Theatre in Northern and Eastern Europe*. V publikácii autori na základe dobových dokumentov inšpiratívnym spôsobom rekonštruujú procesy vzniku jednotlivých národných divadiel.

4 Československá vláda výberom Bratislavy ako hlavného mesta a zriadením SND v nej chcela Bratislavu definitívne pričleniť k Československej republike a eliminovať tak možnosť, aby sa stala kultúrnym i politickým centrom západného Maďarska. Tieto snahy Maďarska dokumentuje silný maďarizačný tlak na prelome 19. a 20. storočia, ktorý smeroval najmä proti germanizácii. Maďari sa už v deväťdesiatych rokoch 19. storočia usilovali získať budovu divadla na dnešnom Hviezdoslavovom námestí výlučne pre maďarské produkcie a dosiahnuť odchod nemeckých divadelníkov z nej.

5 Jedným z kandidátskych miest na pozíciu hlavného mesta Slovenska bola Banská Bystrica vďaka vhodnej geografickej polohe. Za hlavné mesto ju navrhovali príslušníci talianskej vojenskej misie žijúci v Banskej Bystrici. Porov. LAJCHA, Ladislav. *Zápas o zmysel a podobu SND*, s. 25.

6 Išlo o dnešnú Historickú budovu SND na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. Pôsobila tu maďarská spoločnosť Ödöna Faragóa a nemecká spoločnosť Rudolfa Beera.

Tendenčnosť repertoáru

Dramaturgia Maršky sa dá pokladať za tendenčnú v zmysle sledovania jasného (nie výlučne umeleckého) cieľa – a tým bolo získať publikum. O dramaturgickom spektre najvýstižnejšie vypovedajú prvé oficiálne predstavenia Maršky.

Pred oficiálnym začiatkom činnosti Marška na verejnosti uviedla niekoľko hier. Niektoré z nich (Mjasnického fraška *Zajac*, Svobodove hry *Poslední muž* a *Směry života*) sa hrali v Košiciach ako „hry v predplatení“, čiže ako súčasť repertoáru SND⁵¹. Ďalšie dve jednoaktovky – Čechovove *Pytačky* a *Medveď* – mali premiéry v Prešove ako súčasť slávnostných príležitostí (*Medveďa* uviedli

v rámci slávnostnej Akadémie Matice slovenskej, *Pytačky* sa hrali vo voľnej prírode v rámci slávnosti v prospech Jiráskovho fondu SND).

Po českých komédiách a veseloher-
nom repertoári slovenských ochotníkov
začínala Marška svoje verejné účin-
kovanie vlasteneckejšie a slovenskej-
šie ako SND v roku 1920. Ako svoju
prvú oficiálnu premiéru uviedla hru
„hodnotnú svojou ušľachtilou tenden-
ciou smerujúcou k cieľu národného
prebudenia“⁵² – Palárikovo *Inkognito*.
Činohra SND uviedla *Inkognito* len
o niekoľko dní skôr ako Marška (25.
septembra 1921).⁵³ Kritika sa k uvede-
niu stavala veľmi priaznivo. Inscenáciu
činohry SND aj s odstupom času cha-
rakterizovala ako „pekne vystrojenú i po slovensky naštudovanú a priliehavou charakteristikou
pomeroch národného prebúdzania chutnú a interesantnú“⁵⁴.

Naštudovaniu *Inkognita* venovala zájazdová činohra mimoriadnu pozornosť. Svedčí o tom pomerne veľký počet skúšok – desať, pričom priemerný počet sa pohyboval v rozmedzí od päť do sedem. Dve zo skúšok, a to je v Marške úplne ojedinelý prípad, boli venované špeciálne „spevom“. Pre porovnanie so súčasnou prípravou inscenácie uvedme, že prvá čítačka sa konala 15. septembra a dva dni pred premiérou (29. septembra 1921) doviezli súboru kostýmy a nábytok.

Divadelná cedula k prvým predstaveniam súboru pred oficiálnym začiatkom činnosti

51 Porov. Reklamná cedula k predstaveniam v Košiciach, 29. 8. 1921 *Zajac*, 30. 8. 1921 *Smery života*, 31. 8. 1921 *Posledný muž*. Porov. tiež oznamy o repertoári SND v Košiciach. In *Slovenský denník*, 1921, roč. 4, č. 181 – 190, s. 4. Medzi hrami repertoáru SND sa uvádzajú *Smery života*, *Zajac* aj *Posledný muž*.

52 Porov. článok o činnosti SND a Palárikovom *Inkognite*. In *Slovenský Východ*, 30. 9. 1921, roč. 3, č. 223, s. 2.

53 Činohra SND aj Marška použili úpravu Palárikovho *Inkognita* od Jaroslava Hanku – publicistu a redaktora s dramaturgickými ambíciami, ktorý neskôr upravoval napr. aj Chalupkovo *Kocúrko*. Hanka slovenskú klasiku upravoval najčastejšie do podoby „ľúbivých“ hier so spevmi a tancami.

54 Porov. Slovenské Národné divadlo. In *Slovenské pohľady*, január 1922, s. 53 – 56.

Matouš Beňa: ŽENA BLÚDNICA / PRESPALKA⁶

Réžia V. Táborský.

Blúdnica – H. Lauterbachová-Jelenská,⁷ *Adam Petrucha* – J. Borodáč, *Betka* – O. Országhová, *Bíreš* – K. Balák.⁸

Premiéra: 8. 10. 1921 Prešov, v slovenskom jazyku

Počet skúšok pred premiérou: 9

Počet predstavení: 5

8. 10., 12. 10. Prešov | 1. 11. Spišská Nová Ves | 6. 12. Liptovský Svätý Mikuláš | 4. 3. Košice

Josef Kajetán Tyl: PALIČOVA DCERA

Činohra v piatich jednaniach.

Réžia V. Táborský.

Horina, radný – K. Balák, *Kvetný, aktuár* – A. Bagar, *Paní Katerina Šestáková* – M. Pochmannová, *Valenta* – V. Táborský, *Rozárka, jeho dcera* – M. Slámová, *Jedličková* – A. Kovaříková / M. Divíšková (20. 11. Levoča), *Antonín, její syn* – J. Tumlíř, *Vondráček, Bláha, súsedia* – A. Divíšek, J. Sýkora, *Martin Toužinský, mäsiar* – V. Jelenský, *Bětuška, jeho sestra* – E. Petzová, *Podleský, koniar* – J. Borodáč, *Pavel Kolinský, osadník americký* – O. Vrba, *Prokop, mladý Indián* – O. Országhová / A. Kovaříková (20. 11. Levoča), *Liduška, slúžka u Šestákovéj* – J. Horská, *Hrobník* – J. Kello.⁹

Premiéra: 9. 10. 1921 Prešov, v českém jazyku

Počet skúšok pred premiérou: 6

Počet predstavení: 15

9. 10., 11. 10. Prešov | 12. 11. Spišská Nová Ves | 20. 11. Levoča | 4. 12., 17. 12. Liptovský Svätý Mikuláš | 15. 1., 23. 1., 5. 2. Košice | 12. 3. Dolný Kubín | 29. 3. Ružomberok | 9. 4. Turčiansky Svätý Martin | 18. 4. Žilina | 13. 5. Banská Bystrica | 29. 5. Trenčín

Nikolaj Vasilievič Gogol: ŽENBA

Celkom nezaručená udalosť vo dvoch dejstvách.

Preklad Oľga Houdeková a Valér Kubány, **réžia** V. Táborský.

6 V *Denníku* Karla Baláka a zápiskoch Gašpara Arbeta sa takmer výlučne používa názov *Prespalka*, v EDUS-e je meno autora uvedené v tvare Matúš Beňa. Porov. *Encyklopédia dramatických umení Slovenska*, II. zv., s. 709. Porov. tiež: BALÁK, Karel. *Denník*. Porov. tiež: ARBET, Gašpar. [Diäre z rokov 1921 – 1922].

7 Porov. BORODÁČ, Janko. *Spomienky*, s. 88.

8 Ďalší účinkujúci nezistení.

9 Postava je uvedená len v *Denníku* Karla Baláka. Porov. BALÁK, Karel. *Denník*, 5. augusta 1921.

Herec, spisovateľ a publicista Karel Balák sa narodil 28. januára 1898 v Lobzích pri Plzni (dnes Plzeň-Lobzy) ako syn Václava Baláka a Rozálie Balákovéj, rodenej Chanovej. Keď mal malý Karel

päť rokov, rodina sa presťahovala do Protivína. Študoval na reálnom gymnáziu v Písku, ktoré absolvoval v roku 1917. Už počas štúdia sa aktívne zapájal do národného hnutia. Ako člen mládežníckeho spolku Chelčický redigoval študentské časopisy, v ktorých uverejňoval svoje básnické prvotiny a poviedky. Venoval sa aj ochotníckemu divadlu. Ako zásadový antimilitarista sa vďaka slabému zraku vyhýbal nástupu na front a vojenskú službu absolvoval v záložných útvaroch v Benešove a Linzi. Na jeseň roku 1918 sa vrátil do Písku, kde sa zapojil

do vzbury proti c. k. úradom, ktorá predznamenalala pád monarchie.

Po vzniku Československej republiky sa rozhodol pre štúdium herectva na konzervatóriu v Prahe (*Státní konzervatoř hudební a dramatická*), kde sa prvýkrát stretol s mladým slovenským učiteľom Jankom Borodáčom. Štúdium viedol prof. Jaroslav Hurt. V druhom ročníku absolvoval prednášky estetiky Zdeňka Nejedlého, ktorý študentov nadchol pre nové formy a idey divadelnej kultúry.

Karel Balák si štúdium na konzervatóriu dopĺňal mimoškolskými aktivitami. Na nich participovali aj jeho dvaja spolubývajúci – Otomar Korbelář a Janko Borodáč. Vďaka Borodáčovi získal veľmi pozitívny vzťah k Slovensku – začal študovať slovenský jazyk, zaujímať sa o slovenskú literárnu a dramatickú tvorbu i celkový divadelný život na Slovensku.

Po vzniku SND v marci 1920 spolu s Jankom Borodáčom kritizovali jeho český repertoár a nabádali, aby sa v slovenskom národnom stánku Thálie hralo zásadne po slovensky a aby sa repertoár zostavoval zo slovenských pôvodných hier. V snahe podporiť budovanie skutočne slovenského profesionálneho divadla využil Janko Borodáč a jeho kolegovia informáciu o vzniku zájazdového činoherného súboru SND a prihlásili sa – spolu s Karlom Balákom – za jeho členov (Janko Borodáč, Olga Országhová, Karel Balák, Marie Slámová, Jaroslav Tumlíř atď.). Spolu so slovenskými hercami, ktorí uspeli na divadelných skúškach (Andrej Bagar, Jozef Kello a Gašpar Arbet), hercami z českých divadelných spoločností (Jan Sýkora, Marie Pochmannová, vyd. Sýkorová, Hanna Lauterbachová-Jelenská, Andula Kovaříková, Ella Petzová, Julie Horská, Marie Divíšková atď.) vytvorili základ formujúceho sa súboru. Súbor viedol operetný herec a režisér Vladimír Jelenský (riaditeľ), Vilém Tábořský (režisér) a Otto Vrba (tajomník).

Počas pôsobenia v *Marške* patrila popri Jankovi Borodáčovi a Elle Petzovej k jej najaktívnejším a najagilnejším členom. Zapájal sa do odborovej činnosti (bol členom O. Č. H. oddiel 32 A.²), prispieval do slovenských periodík a horlil za slovenské divadlo a dramatik (Mladé Slovensko, Vatra, Naša Orava atď.), aktívne sa zaujímal o slovenské umenie – najmä výtvarné. Sám sa venoval malbe akvarelom a príležitostne vypomáhal s prípravou scénickej výpravy a rekvizít pre *Maršku*.

2 O. Č. H. – Organizace československého herectví, odborová organizácia hercov.